

ГОЛОД 1946-1947 рр.: СВІДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ

Серед найбільших лих, що спіткали народ України, був голод 1946-1947 рр., правда про який ще по суті лише пробивається на сторінки періодичної преси. Таємні архіви тривалий час не давали можливості науковцям вивчати документи та вводити їх до наукового обігу. Нині дослідники одержали змогу вивчати документи і на їх основі відтворювали правду про повоєнний голод. Багато фактів стають відомими широкому читацькому загалу.

У наукові установи надходять також матеріали від людей, які пережили цю трагедію, розповідають про неї. Подаємо деякі свідчення очевидців без особливого втручання дослідників в авторські тексти.

Свідчення КЛИМЕНКА Петра Кузьмовича — м. Слов'янськ Донецької обл., вул. Володарського, 34.

После Победы над фашистами я демобилизовался и возвратился домой. В Запорожской области в то время начинал разворачиваться голод. Жил в Запорожье и ездил в село к матери хотя бы похлебать горячей баланды. «Благодаря» руководителям бывшего Союза во главе со Сталиным и тот малый запас хлеба, что был, вывезли в страны Варшавского договоре, оставили Украину голодную, холодную. Пошла среди народа смертность. Если человека на фронте не убили, то он мог умереть от голода. Кто, где, как и сколько мог — все тащили, защищаясь от голодной смерти. Солдаты, возвращаясь с фронта, за малейшую кражу из-за искусственно созданной голодовки попадали в тюрьмы, лагеря. Но красть уже почти не было чего, все забирало государство. Люди ходили опухшие, на ходу умирали. Вот так Сталин «отблагодарил» участников Отечественной войны за спасение Союза от рабства фашизма.

20 квітня 1992 р.

Свідчення ТЕРЕЩЕНКО Раїси Петрівни, яка проживає в с. Новов'язовському Юр'ївського р-ну Дніпропетровської обл., вул. Шевченка, 40.

Добре пам'ятаю 1946-1947 роки. Такі ми були голодні, навіть не передати. Ми з мамою рвали листя молоді акації і їли. Люди на мілководді, де росли очерет і рогіз, рвали молоді пагони (називали їх пальчиками) і їли. Знаходили траву, називалася затіркою, широко вживали щавель — молоде насіння щавлю кидали в молоко, в кого було. Мені запам'ятався випадок. Посадили нас, дітвору, на підводу, і повіз нас дядько. Опинились ми у великому коридорі, підлога була стара, вичовгана. Дали нам по шматочку чорного-чорного коржа і по стеблинці зеленої цибулі.

Скільки там була, не пам'ятаю.

Потім жила вдома. Закутувалася у мамине плаття і лягала спати на голу сітку ліжка. Брат Петя приніс у пазусі з поля зерна. Передерли ми його між каменями, вийшло борошно. Мама добавила щавлю і вийшов плескач. Людям хліба не давали, хоча його вирощували. Хліб відправляли. Це була сталінщина. Моєму 17-річному братові дали 12 років тюрми, а мамі — два роки, їх судили разом, маму зробили без вини винною. За те, що не привела за руку свого сина і не сказала, що він узяв. А нас було восьмеро дітей малих, восьма дитина грудна. На суді мама казала: «Де ж ви поділи моїх трьох менших дітей, бо записали тільки п'ятеро старших?»

Татуся часто забирали на роботу в різні села, вчив, як треба випалювати цеглу, як розпалювати у цегельній печі вогонь. Нам, дітям, доводилося жити самим. Взимку рятувала піч, всі сиділи на ній, їли самий буряк. Пекли його, варили і пили буряковий чай. Літом старші ходили в поле і приходили пізно, давали їсти щось слизьке і тепле. То були ховрашки, вони нас рятували. Хтось з людей заносив кухоль молока Вані, братикові молодшому. В 1947 році нас рятував, як міг, старший брат, люди біля нашого двору без сліз не проходили, такий був у нас тяжкий стан.

Пізніше появилися кукурудзяники, житники — хліб такий. А податок накладали страшний: на фруктові дерева, на землю. Отримували на дітей гроші. Та гроші ті всі йшли на податок. Пам'ятаю, вже й коровка у нас появилася, та все молоко здавали, а нам давали лише перегон. Як підходила осінь, в людей забирали майже все надбане: курей, кролів, курячі яйця. Самі люди яєць не їли, бо за них треба було в магазині щось купити — мило, сіль.

Коли помер Сталін, в нашій хаті було свято. Тільки тоді не можна було про це й слова сказати. Мама каже: «Вже такого душоуба не буде, як оце був». Сталін хотів усіх людей України видушити. Після його смерті стало жити краще, тільки життя поліпшувалося повільно.

До самої смерті мама говорила, що їй так і не вручили медалі за восьмеро дітей, що була багатодітна. Це не потрібно було нікому, а ненька ждала... Вручили за п'ятеро дітей, а обіцяли за восьмеро, і не дали.

Якби я раніше таке написала, мене б повісили б. Та старі люди й досі бояться.

21 квітня 1992 р.

Свідчення УДОДА Михайла Васильовича, колишнього колгоспника с. Курган Лебединського р-ну Сумської обл., який нині проживає за адресою: Полтавська обл., м. Кременчук-3, пров. Сєдова, 25, кв. 2.

Работали мы тогда по 15-20 часов, а бывало, и сутками. Рано вставали, поздно ложились. За работу денег не платили, а писали «трудодни». Проработаеть световой, день, заработаеть один трудодень. А

осенью, когда убирали урожай, давали на трудодни зерно: 300 г на один трудодень. Не всегда давали пшеницу, а чаще ячмень или просо. Урожай были неплохие, особенно в 1945-1946 гг., но все увозили в заготзерно. Из района были присланы специальные уполномоченные, которые контролировали сдачу хлеба. Вот к примеру: приезжаем мы на поле, на ток, а приезжали партиями по 10-20 подвод, набирали зерна по 5-6 ц на подводу, взвешивали, и уполномоченный нас сопровождал на станцию. Чтобы никто из нас не поехал в колхоз. В 1946 г. урожай был средний, засухи не было, но его весь сдали «на план», а людям не дали ничего. Уже зимой в начале 1947 г. люди начали ощущать нехватку продуктов. Хлеба уже не было, запасы все были израсходованы. У кого была корова, то она поддерживала. А у кого коровы не было, то он картошку израсходовал еще осенью и зимой, а к весне не осталось ничего. Зимой люди начали собираться партиями, по 5-7 человек, и ехать в Западную Украину и Белоруссию за хлебом. Я тоже два раза ездил, нас было таких пять человек. Дома забирали всю хорошую одежду в мешок и ездили товарными вагонами, на крышах пассажирских вагонов на морозе. Добирались, как могли, в район Новогрудек, Лиды, Радашковичей, ходили по селам, меняли одежду на хлеб. Я отдал один-единственный отцовский выходной костюм за 16 кг ячменя. Рубаха — два кг ржи и так далее... Привез я раз мешок и вещмешок разного зерна, и второй раз тоже самое... Остались мы почти голые и босые, но зато выжили. Сделал из трубы диаметром 80 мм ручную мельницу, и на ней драли зерно, а мать пекла «деруны».

А что творилось на поездах! Идет товарный поезд с углем или лесом, облеплен людьми с сумками, мешками. И большинство женщин, потому что мужчин было мало. И это зимой. Станций тогда нормальных не было. Остановится зшелон, и бегут люди погреться в какую-нибудь халупу, а там уже битком набито. Вспоминаю эпизод. Выехали мы из Лебедина, приехали на ст. Боромля, там надо было садиться на поезд, какой попадет в сторону Белоруссии. В Боромле вместо станции — хата, еле туда залезли, людей полно, стояли так, что ногами пола не доставали. Но я ростом высокий, физически крепкий, смотрю — дальше полхаты свободно, решил туда протолкаться. Но когда добрался до свободного места, увидел, что лежал молодой парень лет двадцати, стонал, весь опухший, и на нем по всей одежде шевелилась серая масса вшей. Я такого никогда не видел, сколько живу. А кругом стояли люди, много военных, офицеров, смотрели и только сочувствовали. Это один эпизод, а сколько их было по станциям Украины?!

А весной 1947-го... Каждый день на работу идти, а брат на обед нечего. Яички мать собирает, надо сдать государству 300 штук. Молока надо сдать каждый день 3-4 литра. Налог заплатить за землю, подворье. Еще налог на каждое фруктовое дерево. Картошки много надо сдать государству. Приходит специальная комиссия и заставляет подписываться

на займ (облигации), диктуют сумму. Мать не подписывает, потому что нет денег, а надо самое малое 500 руб. Приходят еще несколько раз, а потом начинают терроризировать ночью, в 1-2 часа ночи мать не выдерживает и подписывается на займ, затем собирает яички, молоко, сметану и — один узел спереди, а другой — сзади, пешком 15 км на базар торговать деньги на налог, на займ, на керосин освещать хату, на мыло, меньшему брату на книги, тетради, а мы должны голодать.

Наш отец, а ее муж погиб за наше светлое будущее в 1944 году, и никому до этого нет дела... Весна и начало лета для людей были самыми тяжелыми, спасал лес (диброва), срывали листья с липы, сушили, в ступке толкли и пекли лепешки, на лугу рвали в пищу щавель. Возле нашего села течет р. Псел, она тоже спасала, доставали граблями ракушки (черепашки), заливали в казане горячей водой. Они раскрывались, содержимое извлекали, чистили, и это мясо варили. Но оно не разваривалось, было как резина, его целиком глотали. Много было случаев, когда люди травились растениями. В других селах, где не было близко леса, речки, то там больше людей умирало с голода.

В 1947 г. был хороший урожай хлеба. Началась жатва, техники было мало, косили косами, а женщины вязали снопы, люди стали веселей. Там же мяли колосья в сумки, и просто так зерно бросали в рот, жевали. Приносили домой зерно, на ручных жерновах мололи и пекли хлеб. Но это опасно было. За это строго судили, причем показательным судом. К примеру, у нас был суд в клубе: женщина, имевшая двух малолетних деток, муж погиб на фронте, шла с работы, несла ведро зерна, получила 12 лет, а детей забрали в детдом. Мужчина за мешок зерна получил 20 лет, третий за копну сена — 15 лет. Люди боялись, но голод брал свое, каждый хотел выжить, даже дети 10-12 лет ночью ходили в поле за 3 км, заходили в еще нескошенную, не созревшую, почти зеленую пшеницу, там прятались, мяли колосья и сразу поедали зерно и тем себя поддерживали, не пухли с голода.

Осенью дали на один трудодень по 500 г зерна, но налоги увеличили, так что денег, которые мать торговала раз в неделю за молоко и яички, не хватало даже на хозяйственные расходы. Купить что-нибудь из одежды или обуви было не на что. Я уже был парнем 19-ти лет, а ходил в тапочках, пошитых местным сапожником: верх из голенищ кирзовых сапог, а подошва из протектора автопокрышки. Брюки из домотканного полотна, покрашенные плодами бузины, рубашка такая же и фуфайка, пошитая местной модисткой тоже из домотканного полотна и окрашенная плодами бузины, а вместо ваты пакля. В таком одеянии пошел и в армию.

Был рад, что вырвался из этого невольного рабства, другим способом тогда вырваться было невозможно. Паспортов у колхозников не было, а справок на получение паспорта колхоз не давал. Призывали в армию нас 20, а вернулись 2-4 человека, не больше, остальные в том числе и я, стали рабочими.

29 квітня 1992 р.

Свідчення МИХАЙЛОВСЬКОГО Вадима Борисовича — м. Кобеляки Полтавської обл., пров. Стародніпропетровський, 9.

Народився я на Харківщині в родині сільського священика, якого заарештовували у 1925 та 1927 рр., примушували, щоб закрити церковний храм. В 1938 р. батько був репресований і не повернувся з ГУЛАГу. 1959 року помертньо був реабілітований.

Я маю вищу педагогічну освіту, освітнянський стаж 44 роки, інвалід Великої Вітчизняної війни.

Добре пам'ятаю голод 1946-1947 рр. Мама і сестра не працювали, хліба не одержували. Моєї зарплати 350 крб. та пенсії 237 крб. не вистачало. Бо хлібина на базарі коштувала 150-200 крб., сорочка стара — 500 крб., черевики — 1000 карбованців.

Вирішили рятуватись у Донбасі (там жили родичі). Виїхали до шахти «Економічної» Красноармійського району, а через два місяці вирішили їхати вчителювати на село у Західну Україну. Там, писали знайомі, голод можна було пережити. Мама продала останню вовняну хустку, гроші поділили. Мені їх вистачило на дорогу до Києва. Там продав фуфайку, що носив під шинелею, купив грамів 400 хліба, з'їв і без квитка, на підніжці залізничного вагону в січні 1947 р. поїхав до Тернополя. У відділі кадрів попросив призначення у віддалене село, де була дешева бараболя, бо на Донбасі на мою допомогу чекали мама та сестра... І дійсно, якщо у Полтаві відро картоплі коштувало 300-400 крб., то у Підгайцях Тернопільської області один корець (центнер) восени 1946 р. можна було купити за 100 крб.

У січні 1947 р. мене призначили завпедом Новосілецької семирічної школи Підгаєцького району Тернопільської області, одержував 650 крб. та 16 кг борошна. Забрав маму і сестру. Нашій сім'ї вистачало цих коштів на 10 днів. Нам милосердно допомагало подружжя Кардашів — Софії Миколаївни та Тимофії Микитовича із с. Новосілки. Сім'я Кардашів урятувала нашу сім'ю від голоду. Тимофій Микитович фактично замінив мені тата.

Проживаючи в 1946-1950 рр. в селах Тернопільської області, бачив безліч прикладів мандрів людей із Сходу України та Молдавії, які обмінювали різні речі (одяг, навіть борони і культиватори) на продукти, особливо навесні 1947 р.

1 травня 1992 р.

Свідчення ЄРМОЛАЄВА Бориса Захаровича — м. Жовті Води Дніпропетровської обл., вул. Петровського, 54, кв. 10.

Основними причинами голода вважаю війну и засуху 1946 г. Температура зимою 1945-1946 гг. была -18° , -30° . Ни одного дождя, ни

єдиного сніга. Летом 1946 г. ни капли дождя. В городах Днепропетровске и Кривом Роге асфальт розогревался так, что по нему нельзя было ходить. На грунтовых дорогах по пыли ходили, как по воде. Температура летом превышала +35°.

В 1946 г. посевы зерновых высохли. Кукуруза выросла всего на 30-40 см и начала сохнуть. Ее выдергивали на корм скоту. Коровы напоминали волков: злые, подвижные, мелкие.

Из-за войны запасов продовольствия не было. Сильно голодали одинокие женщины с детьми, у кого война отняла трудоспособных. У моей будущей жены умерли мать и брат. Вышли мы с женой из тех трудностей с туберкулезом. Но остались живы.

Самыми трудными были январь-март 1947 г. Мы с матерью ели свеклу (всех видов), макуху. Покупали на рынке кукурузу, мололи ее. Летом 1947 г. появился коммерческий хлеб.

8 травня 1992 р.

Свідчення ТЕЛЕГІНА Івана Андрійовича — Дніпропетровська обл., Покровський р-н, селище Просяна, вул. Гоголя, 13.

В 1947 г. я служил в армии в Запорожье. Помню, что все время была в солдатской кухне перловка. Лично я не голодал, не был свидетелем того, как умирали и голодали люди. В письмах, которые я получал из дома, военная цензура вычеркивала строчки, а потом оказалось, что мать моя и сестренка (отец тоже был в армии) ели сусликов, сильно голодали.

В составе группы по приказу командира в мае-августе 1947 г. я пас коров, полученных полком по репарациям из Германии, в Камышеватовском районе Запорожской обл. И вот в то время я видел, как умирали истощенные голодом люди возле нас, где мы пасли коров.

29 липня 1992 р.

Свідчення БІДЕНКА Володимира — Полтава, вул. Сечша, 2.

Голодні роки я пам'ятаю виразно. Це були мої шкільні роки — четвертий-п'ятий класи (у селі Шедієве Новосанжарського району Полтавської області). Влітку я пас колгоспних телят.

В 1947 р. була велика засуха. Урожайність хліба була близько 7 ц з гектара. На трудовень видавали по 100 г зерна. Хліб заміняла випічка із стрижнів кукурудзи, берестового листя і т.ін. Дуже нас виручали корови. Хоч через посуху з кормами було надзвичайно сутужно, в болоті було багато зеленого очерету, його заготовляли на корм худобі... Ми, дітлахи, біля озера, річки рвали для їжі рогіз, корневища очерету, які мали досить привабливий смак.

Колгосп організував громадське харчування — у воді варили макуху, або якісь крупи і на кожну душу видавали по 1 л. Для дітей у школі періодично організовувалися гарячі сніданки. Там страви були

смачнішими, інколи навіть давали по шматку хліба з варенням. Виручали також сади, з яких бабусі заготовляли сухофрукти.

Було важко, сил не було, паморочилася голова, але народ був дружним. Панували взаємовиручка і взаємодопомога, озлоблення серед людей не було. Від голоду ніхто не помер, хто вмів, ловив рибу. Дорослі, старі і малі трудилися, не покладаючи рук. В 1948 р. вже був високий урожай.

8 листопада 1992 р.

Свідчення ЛЯШЕНКО Галини Сергіївни — Полтавська обл., м. Диканька, вул. Куйбишева, 3, кв. 1.

В 1946-1947 рр. було дуже тяжко. Збирали вибрану картоплю на полі на поверхні ґрунту, відкопували кагати. Макуха — це був делікатес.

Важко працювали: вдень косили жатками, вночі скиртувати, молотили ціпами коноплі, соняшник збирали, вибивали на полі і здавали до комори. Босі, роздягнені, але трудилися, не покладаючи рук, бо голодували, а треба щось було заробити на проїдок.

8 листопада 1992 р.

Свідчення СЛПКО Оксани Семенівни — м. Кременчук Полтавської обл., пров. Червоноармійський, 52.

Після німецької неволі повернулася до свого села Винники Козельщинського району. Працювала в колгоспі. Але через великі податки змушена була виїхати в місто.

Я дуже хотіла б, щоб нащадки не допустили повторення тих часів...

8 листопада 1992 р.

Матеріали підготували: Петро ПАНЧЕНКО, доктор історичних наук, Олександр ВЕСЕЛОВА, кандидат історичних наук.